

SPROGMUSEET

Redaktør: Ole Stig Andersen

Jødebogstaver

 Af [Ole Klitgaard](#) 13. november 2009 • I kategorien [typografi](#) •

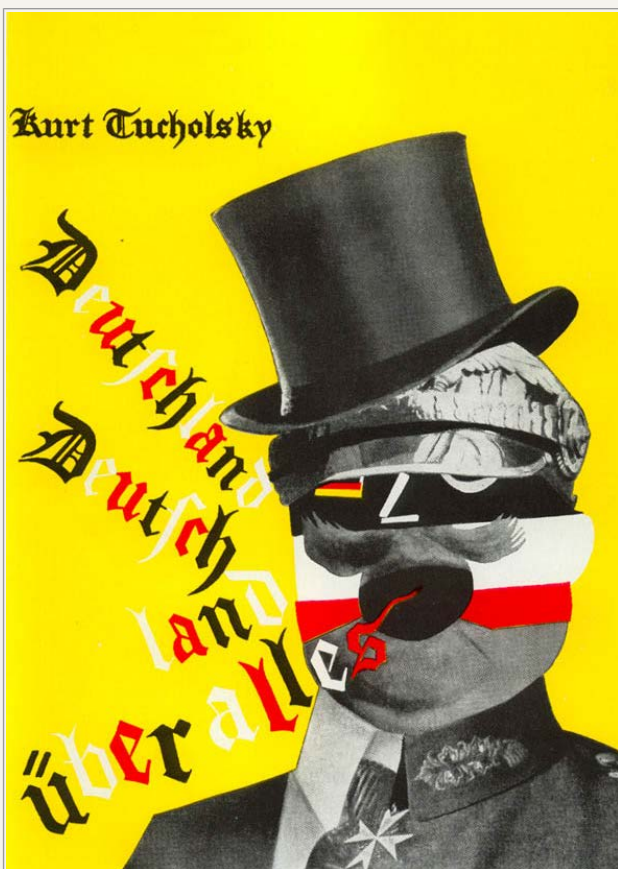
Det er nok først efter computerens udbredelse at vi for alvor har fået kendskab til forskellige skrifttyper eller fonte. Nogle af os havde i 1970'erne mulighed for at bruge en IBM-skrivemaskine med kuglehoved, hvor man kunne bruge 3-4 forskellige skrifter. Men ellers var kendskabet til typografi begrænset til fagfolk.

I dag, hvor de fleste herhjemme har (adgang til) en computer, er der i det mindste markant flere der kender betegnelserne Times New Roman og Helvetica for to forskellige skrifttyper man har kunnet vælge imellem (det var de to man kunne vælge i begyndelsen, dvs. fra midt i 1990'erne). Men herfra og til at kende betegnelserne *antikva* og *grotesk* – for slet ikke at tale om *fraktur* – og kunne kende forskel på dem er der nok et skridt, og det kan godt være at denne viden forbliver forbeholdt dem der interesserer sig specielt for typografi og grafisk design.

Uanset dette er det umiddelbare indtryk af en trykt tekst noget der i den grad gør indtryk. Tænk bare på den almindelige association til Nazi-Tyskland ved synet af tryksager hvor der er benyttet "krøllede bogstaver", på typografisk kaldet fraktur – som der igen findes særlige og markante varianter af.

Skrifttypen Fette Fraktur fås som digital font, og Linotype reklamerer med at det i dag er den mest benyttede font blandt de krøllede bogstaver (broken letters).

I 1929 udgav Kurt Tucholsky antologien "Deutschland, Deutschland..." med montager af John Heartfield, en "politisk baedeker" om Tyskland, en billedbog om statens og nationens tilstand. På dette tidspunkt var Tucholsky medarbejder på det kulturpolitiske tids- eller stridsskrift Die Weltbühne som (allerede) i januar 1920 ændrede trykskrift fra fraktur til antikva – hvilket i nazistiske kredse i sig selv ansås for et tegn på "kulturbolsjevisme". Omvendt er det tydeligt at udgiverne af den illustrerede bog så frakturskriften som nært forbundet med, ja vel nærmest som et symbol på nationalisme. Ved en stor bogbrænding i maj 1933 blev bøger af Tucholsky og andre bidragydere til Weltbühne kastet på bålet

Gotiske bogstaver

Vi skal lige have sat skriften ind i en historisk sammenhæng inden vi kommer til det centrale emne, nemlig hvad er

Seneste sprognyheder

6/3	Dansklærere: Tosprogede børn bliver sprogligt forsoemt www.bt.dk
28/2	Flere og flere ordblinde fårter på universitetet - Magisterbladet magisterbladet.dk
22/2	Keeper eller målmand — hvilket ord er bedst? Dansk Sprognævn dsn.dk
17/12	Snebajer og nytårsskrald: Juleord kan slås op i netordbog - Jubii www.jubii.dk
24/11	Meet the Last Speaker of a Dying Language video.nationalgeographic.com
21/3	How to revive a 500-year-old dying language - BBC News www.bbc.com
16/3	Local language education will help close the gap - UniSA news releases - University of South Australia www.unisa.edu.au
15/3	In new book, MIT linguist expands the horizons of language analysis www.eurekalert.org
14/3	Curaçao school leert kinderen over verschillende rassen op merkwaardige manier - FunX.nl www.funx.nl
13/3	The death of dialect? Don't believe a word of it www.theguardian.com

FLERE NYHEDER >>>

Verdens sprog på [Sprog-museet.dk](#) [på et større kort](#)

Mere i kategorien 'typografi'

Byens tekster

Sans serif eller avec?

Nye kommentarer

Ruben Schachtenhaufen til Er det forkert at splitte sammensatte ord?

Niels Larsen-Ledet til Er det forkert at splitte sammensatte ord?

william fich til Jødiske efternavne

Jens Michael Kofod-Hansen til Nytårssfortsæt

Jens Michael Kofod-Hansen til Nytårssfortsæt

Herluf Hansen til Ded borrijnholska måled

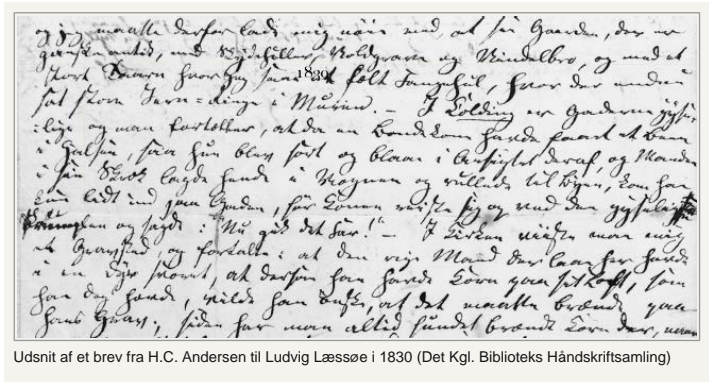
Arturo til Hebraisk: Et genoplivet sprog eller et nyt sprog?

Yunus til Two Turkish Loanwords in Swedish

Sonstige til Den Danske Ordbog på nettet

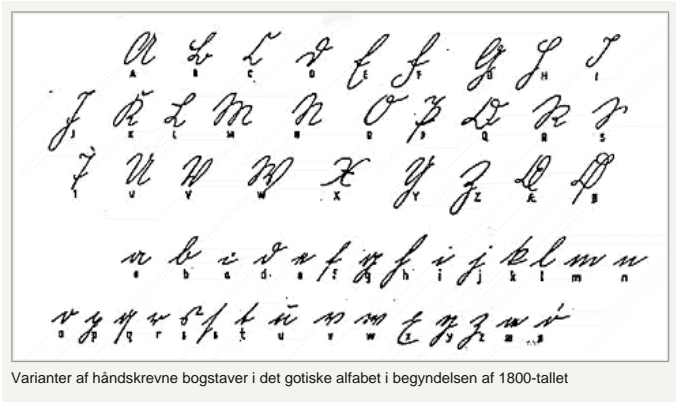
Mads Haupt til Er det forkert at splitte sammensatte ord?

gemmer sig bag denne artikels overskrift. De gotiske bogstaver er den håndskrift som blev brugt i Nordeuropa (bl.a. Tyskland og Skandinavien) indtil hhv. sidst i 1800-tallet og halvvejs ind i 1900-tallet. Det er en håndskrift som i dag skal tydes og transskriberes af skrifttydere, fx når [H.C. Andersens breve](#) skal udgives på tryk.

Gotisk håndskrift blev i Danmark først officielt afskaffet i 1875. H.C. Andersen benyttede normalt gotisk håndskrift (kun visse ord er skrevet med latinsk håndskrift, altså den vi bruger i dag). Den trykte form for gotisk skrift er den vi kalder (eller som man kaldte) "krøllede bogstaver", typografisk kaldet fraktur. Den er forholdsvis let at lære at læse hvis man ellers har lyst; men tydning af håndskrifter fra før 1875 kræver et større studie, og der skal i dag specialister til at transskribere dem med henblik på udgivelse på tryk med en af de rigtig mange forskellige skrifttyper i antikva-familien (fx Times) som svarer til de latinske bogstaver vi skriver med.

Men vanskeligheden ved at lære at tyde gotisk håndskrift skyldes ikke mindst at håndskriften ikke var standardiseret på samme måde som de trykte krøllede bogstaver, og at hver skribent jo desuden havde sin mer eller mindre personlige skrivestil. Desuden var der skriveredskabet: I de ældre skrifter brugte man gåsepen – stålpennen vandt først frem i 1840'erne. Endelig er der den omstændighed at der i første del af 1800-tallet ikke fandtes faste retskrivningsregler, og at mange ord blev stavet efter udtalen (som var ret forskellig fra den i dag).

Gotisch (Textur)

Rundgotisch (Rotunda)

Schwabacher

Fraktur

"Krøllede bogstaver", altså de trykte skrifter, er eller var ikke ét og det samme. Her ses de fire hovedvarianter: tekstur, rotunda, schwabacher og fraktur. Sidstnævnte er den der vandt frem i bogtrykket siden 1600-tallet, og derfor smittede betegnelsen af bagud, så de alle sammen blev kaldt fraktur på samme måde som med dens latinske modstykke antikva (se www.forlagsbureauet.dk/indgange/skrifttyper.htm#Antikva). Fraktur betyder brud (som i benbrud – men kun i overført forstand hovedbrud), og derfor kalder man også de fire varianter med adskillige undervarianter for knækkede eller brudte skrifter. Men udtrykket krøllede bogstaver supplerer ved henvisningen til de kunstfærdige sving.

Hvorfor egentlig betegnelsen gotisk? Faktisk har både de små gotiske og de små latinske bogstaver, *minuskler*, deres oprindelse i de karolingiske minuskler, en håndskrift der blev standardiseret i det 8. århundrede. Men derfra udgår meget kort fortalt to udviklinger: Den ene førte over fransk gotik fra sidste halvdel af 1100-tallet og blev derfor (senere) kaldt gotisk, mens den anden ledsagede renaissancehumanisternes udformning af de store bogstaver fra antikken og derfor blev kaldt [antikva](#).

Men betegnelsen gotisk har, som vi skal se, også kunnet trækkes frem hvis man ville vise sin afsky for visse krøllede bogstavers oprindelse.

Artikler om

aktuelle sprog Alfabeter Anmeldelser arabisk

Biblen bogstaver børn Danmark Dansk Dialekter

engelsk esperanto Formidling fransk identitet

konsonanter Medier modersmål Musik Navne norsk Ord

ordbøger ordforråd oversættelse Plansprog religion

romanske sprog russisk Sjov skriftsprog sprogdød Sproggeografi

sprogkort Sprogpolitik sprogteknologi

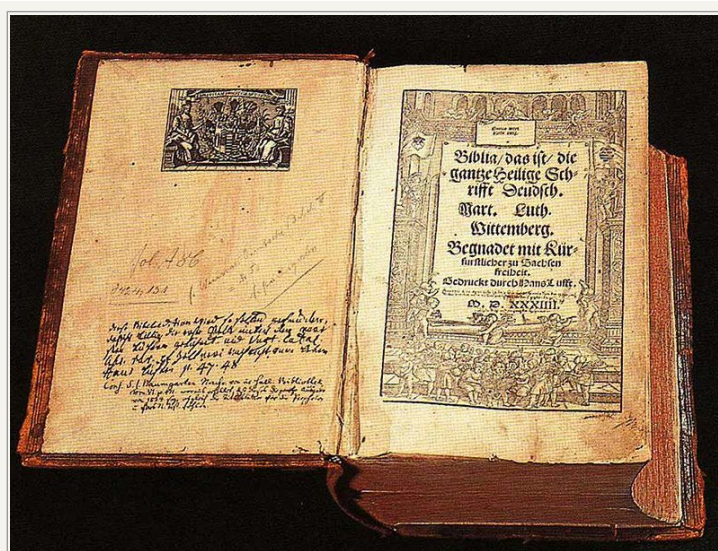
svensk truede sprog tv tyrkisk tysk Udtale

Underholdning video vokaler

Arkiv	Resources
januar 2015	Ethnologue: Languages of the World
december 2014	Forvo – All the Words in the World. Pronounced.
november 2014	LL-Map: Language and Location
maj 2014	Minority Rights Group
marts 2014	Omniplot. Writing Systems and Languages of the World
februar 2014	UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger
oktober 2013	World Atlas of Linguistic Structures (WALS)
august 2013	
marts 2013	
januar 2013	
december 2012	
november 2012	
oktober 2012	
september 2012	
juli 2012	
juni 2012	
maj 2012	
april 2012	
marts 2012	
februar 2012	
januar 2012	
december 2011	
november 2011	
oktober 2011	
september 2011	
august 2011	
juli 2011	
juni 2011	
maj 2011	
april 2011	
marts 2011	
februar 2011	
januar 2011	
december 2010	
november 2010	
oktober 2010	
september 2010	
juni 2010	
maj 2010	
april 2010	
marts 2010	
februar 2010	
januar 2010	
december 2009	
november 2009	
oktober 2009	
september 2009	
august 2009	
juli 2009	

Resurser
Bogstavlyd
Dansk sprognævn
Den danske ordbog
Dialekt.dk
dk.kultur.sprog
Korpus.dk
Nye ord i dansk på nettet (NOID)
Ordbog over det danske sprog
Ordnat. Dansk sprog i ordbøger og korpus
Sproget.dk
Svenska Akademien
Ø (Schwa.dk)

Fra bogtrykketeknikkens start valgte Gutenberg i 1452 til sin Bibel-udgave (i latinsk oversættelse) skriften textura. Schwabacheren slog først rigtig an efter udgivelsen af Luther-bibelen i 1522 som i mange udgaver blev trykt med denne skrift. Efter sigende blev den foretrukket netop til Luther-bibelen fordi tekstur var knyttet til den katolske kirke.

På denne gengivelse af titelbladet på Luthers bibel i tysk oversættelse (1534) ser vi schwabacher-typen, rundere og bredere i det end i den fraktur som siden 1600-tallet fortrængte schwabacheren i bogtrykket.

juni 2009

maj 2009

april 2009

marts 2009

“Den nye typografi”

Bayer-Architype-universum

Vi skal også lige omkring en særlig fætter til antikva-typen, nemlig den særlige typografiske udformning af de latinske bogstaver som kaldes sans serif eller [grotesk](#).

En aktuel hændelse som viser at brugerne eller læserne (af bl.a. brugsanvisninger) ikke uden videre affinder sig med typografiske forandringer, er IKEA's [udskiftning](#) af deres husskrift, skrifttypen Futura, med den efter manges mening mere karakterløse skrift Verdana. Begge er ret beset sans serif-skrifter, men bestemt meget forskellige.

Skriften Futura (dvs. fremtidens skrift) indtager en fornem plads i typografihistorien, designet af tyskeren Paul Renner i 1927 midt i Bauhaus-tiden. Udformningen af “den nye typografi” i 1920'erne og begyndelsen af 30'erne af folk som Renner, Tschichold og Herbert Bayer betegnede et opgør med både den typografiske opsætning og de dominerende skrifttyper, først og fremmest “tysk skrift”, som man

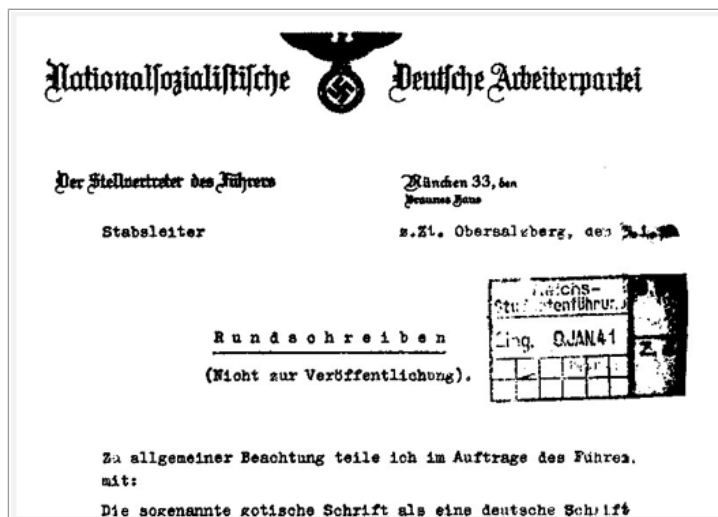
havde kaldt frakturen i Tyskland lige siden Gutenberg.

Nazisterne

Og nu nærmer vi os, for nazisterne, der som bekendt kom til magten i 1933 – er der noget der er karakteristisk i deres propagandaskrifter, så er det vel de krøllede bogstaver, ikke? Og har denne fraktur skrift måske ikke siden været et af symbolerne på Det tredje rige? Og netop i Tyskland hed den fremherskende skrifttype jo netop også tysk skrift, og hvad er mere oplagt at bruge i sine tryksager for et nationalistisk parti og dets regime? Det vidste selveste Der Führer! – og hans svar på det retoriske spørgsmål har været en overraskelse for mange (og vil sikkert også være det for den læser der ikke måtte kende det). Allerede på rigspartidagen i 1934 udtalte han til kammeraterne:

“Jeres angivelige gotiske inderliggørelse passer dårligt ind i stål-, jern-, glas- og betonalderen, præget af kvindelig skønhed og mandig styrke, af højt løftet hoved og trodsig bevidsthed ... Vort sprog vil om 100 år være det europæiske sprog. Landene i Øst, i Norden og i Vesten vil, for at kunne kommunikere med os, lære sig vort sprog. Og forudsætningen for dette: I stedet for den skrift som kaldes gotisk træder den skrift som vi hidtil har kaldt den latinske ...”

De har næppe troet deres egne ører. Og Føreren har formentlig været klar over at det rent praktisk var vanskeligt at gennemføre lige med det samme, så den endegyldige befaling kom først i januar 1941, og selv da i et internt dekret kaldet *Normalschriftenlass*, udfærdiget af Stabsleiter Martin Bormann.

Af dokumentet er her gengivet brevhovedet og dekretets første linje (ovenfor). Her følger hele teksten i oversættelse:

"Det er fejlagtigt at anse den såkaldte gotiske skrift for en tysk skrift eller at betegne den som sådan. I virkeligheden består den såkaldte gotiske skrift af schwabachske jødebogstaver. På ganske samme måde som de senere overtog aviserne, overtog de i Tyskland bosiddende jøder ved bogtrykkets indførelse bogtrykkerierne, og derved indførte overalt i Tyskland de schwabachske jødebogstaver.

Efter en drøftelse med rigsforstander Amann og trykkerierne Adolf Müller har Føreren i dag besluttet at antikva-skriften for fremtiden er at betegne som normalskrift. Samtlige tryksager skal gradvist ændres ved indførelse af denne normalskrift. Så snart det er muligt for skolebøgernes vedkommende undervises der fremover i alle landsbyskoler og folkeskoler i normalskriften.

Myndighedernes anvendelse af de schwabachske jødebogstaver vil blive bragt til ophør; udnævnelsesdokumenter for tjenestemænd, gadeskilte og lign. vil for fremtiden kun blive udfærdiget i normalskriften.

På Føreren ordre vil rigsbefuldmægtigede Amann snarest omstille de aviser og tidsskrifter der allerede distribueres i udlandet, eller hvis distribution i udlandet er ønskelig, til normalskrift."

Som man ser, måtte det førende skældsord trækkes op af hatten, understøttet af en historieforfalskning, for at understrege at det var alvor. Den "gotiske inderliggørelse" slog ikke an, der var brug for en henvisning til selve "virkeligheden", nemlig at der var tale om schwabachske jødebogstaver (skrifttyper) – en oprindelse der som nævnt [ikke er noget belæg for](#). Schwabacheren blev benyttet som trykskrift til alle Luthers reformatoriske skrifter på tysk og havde sin storhedstid fra omkring 1500 og 100 år frem; den fik en renaissance i form af Neue Schwabacher, men blev ellers fortrængt i bogtrykket af fraktur (der også kom i nye varianter).

Propagandapolitisk har det været et temmelig kontroversielt reformskridt at tage, og i overskriften understreges det: "Rundskrivelse (Ikke beregnet til offentliggørelse)".

Og en modsigelse der springer i øjnene på denne interne rundskrivelse, er at brevhovedet stadig er trykt med fraktur-skrift (ganske vist ikke en schwabacher). Det er næppe tilfældigt at dekretet kommer på et tidspunkt hvor Føreren stod på magtens tinde, og der var militært grundlag for at tro på Neuropa-utopien om det storgermanske verdensrige.

1936

Frimærker

Dette frimærke, udstedt i anledning af rigspartidagen 1936 (altså fem år før normalskriftdekretet), er trykt med de traditionelle tyske frakturtyper – som Hitler jo altså to år forinden havde betegnet som udtryk for en reaktionær tendens, og derfor helt fejlagtigt anså for særlig tysk! Også tallene der angiver portoen, er gjort frakturagtige – men til poststemplerne måtte selv nazisterne affinde sig med en tynd grotesk, måske er der tale om importerede stempler.

For de fleste bogtrykkere var det ganske enkelt ikke økonomisk muligt at efterkomme dekretet om omstilling til "normalskrift": antikva-typer. Men som det fremgår, har trykningen af

frimærker udgjort avantgarden – med de forhåndenværende midler: På dette mærke fra 1942 er Deutsches Reich trykt med en modificeret, antikvalignende grotesk. Og det moderne groteskpræg er endnu mere umiskendeligt i overskriften Tag der Briefmarke 1942, årstallet meget raffineret med moderniserede "hængende tal", faktisk på samme måde som Renner oprindeligt havde gjort det til Futura!

1942

På frimærket fra 1944 kommer storhedsvanviddet til udtryk, men nu er de ganske vist umiskendelige antikva-versaler (især i "Grossdeutsches Reich") blevet modificeret en smule i retning af frakturen, bare en

1944

antydning – men den er næppe tilfældig. Portobelobets tal er dog stadig lige så "moderne" som på mærket fra 1942.

Frimærket fra 1941 overstemplet Ukraine markerer den tyske besættelse og indlemmelsen af endnu en vasalstat – og i hvert fald ikke noget med kyrilliske bogstaver her! – det skulle være normalskrift overalt i det kommende storgermanske rige.

1941

For såvel propagandaministeriet som i det koncentrerede statslige skuespils autodafeer udgjordes modstanderen blandt andet af folk som dem fra Bauhaus-cirklen hvis kunst blev ekskommunikeret som udartet (entartet), og netop en person som Jan Tschichold fik lige roven med sig efter at have fået den svedet ved en bogbrænding: Han blev arresteret for "kulturbolsjevisme", men det lykkedes ham at flygte til Svejs i august 1933. Men med ham og Bayer havde vi jo altså at gøre med folk der ikke mindst havde forkastet alt hvad der mindede om krøllede bogstaver, og som endda allerede inden normalskriftdekretets udstedelse havde modificeret deres avantgardistiske typografi til en ny anvendelse af – selveste antikvaskriften!

Det tredje rige faldt, men dekretet om den "jødiske" skrifttypes afskaffelse blev – dog langt fra uden folkelig modstand – realiseret.

Disse gadeskilte i Berlin er ikke skilte der har overlevet bombardementerne i 1945, men er forholdsvis nymalede (foto: Ole Pedersen, 2009)

Mens der i Danmark ikke forekommer gade- eller vejskilte med frakturskrift, kan man godt møde krøllede bogstaver på reklameskilte (det kan typisk signalere noget gammeldaws, fx hjemmelavede fiskefrikadeller, eller noget antikt). Men i Tyskland er det meget almindeligt med butiksskilte med fraktur – som her på en restaurant i Berlin (foto: Ole Pedersen, 2009).

The New York Times

I udlandet – altså uden for Tyskland – har man i organer med typografiske traditioner fundet det æstetisk prangende at benytte frakturen logo-agtigt. Indtil for ikke ret mange år siden stod Berlingske Tidendes hoved med en fraktur, og den dag i dag trykkes navnet på selveste The New York Times med den skrift.

Ole Klitgaard, kultursociolog
bogtilrettelægger, [Forlagsbureauet](#)

Læs også:

1. [IKEAs Body Mass Index når et kritisk punkt](#) IKEA-kataloget betegnes som verdens største kommercielle tryksag. Det udgives på 24 sprog, distribueres til 198 millioner husstande i 38 lande og læses af ca. 400 millioner mennesker. Det danske katalog...
2. [De arma goterna](#) Wilhelm Marstrands store vægmaleri fra 1866 i Roskilde Domkirke: "Christian IV på "Trefoldigheden" i Søsletet på Kolberger-Heide" i 1644. Det var her "gotens (svenskernes) 'højelm og hjerne brast'" og kongen...
3. [Sans serif eller avec?](#) Da bogtrykket blev indført i Europa – af Gutenberg i 1450'erne, Jensen i 1470'erne og Aldus i 1490'erne – var princippet en efterligning af håndskriften: hos Gutenberg af Textura (den...
4. [Hebraisk: Et genoplivet sprog eller et nyt sprog?](#) De 22 bogstaver (plus 5 særlige slutformer) i det hebraiske alfabet (tillige med deres talværdi). Læses fra højre til venstre. Der er ingen vokaler, hebraisk er et konsonantalfabet i lighed...

Tagget med: antikva, avis, Biblen, bogstaver, bogtryk, Dansk, design, Det tredje rige, font, fraktur, Futura, gotisk, gotiske bogstaver, grafisk design, Gutenberg, H.C. Andersen, håndskrift, Helvetica, historieforskning, humanisterne, IBM, IBM-skrivemaskine, IKEA, jøde, jødebogstaver, kulturbolsjevisme, latin, latinsk håndskrift, latinske bogstaver, Luther, nationalisme, nazisterne, New York Times, propaganda, renæssance, retskrivning, sans

serif, Skandinavien, skilte, skrift, sprogteknologi, standardisering, Times, Times New Roman, transskription, typografi, tysk, Tyskland, Ukraine, vejskilte, Verdana

3 kommentarer

Gunnar Gällmo

13. november 2009 • 18:26

Din, och många andras, användning av uttrycket "gotisk skrift" skulle nog gjort gamle Wulfila något förvånad. Förmodligen var det han som skapade den (i egentlig mening) gotiska skriften, alltså den skrift som användes för gotiska språket (när man inte nyttjade runor), långt före den karolingiska minuskeln.

Riktig gotisk skrift hittar man i Codex Argenteus:

http://da.wikipedia.org/wiki/Codex_Argenteus

Hur den såg ut kan man till exempel se på

http://www.ub.uu.se/arv/codex/faksimiledition/jpg_files/001k_003.html

Inte liknar det fraktur...

Svar

inga johanson

14. november 2009 • 16:04

New York Times och Judiska bokstäver.
Jackie Jakubowski – Spår av lamed
sid 73 – kapitlet "läs TIMES baklänges"

Svar

Sabine

31. januar 2012 • 03:09

Gotisk håndskrift hedder "Sütalin" (<http://de.ffmpeg.net/Stalin.font>). Således lært i folkeskolen ikke langt fra den gade i Berlin-Spandau, hvis skilt er gengivet ovenfor (Carl Schurz Str.)

Svar

Skriv en kommentar

Navn (kræves)

E-mail (kræves)

Hjemmeside

Send mig en e-mail når der kommer flere kommentarer.